

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-72-9>
УДК 339.972

Новак У.П.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний лісотехнічний університет України

Говда Г.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний лісотехнічний університет України

Березовська Н.І.

здобувач,
Національний лісотехнічний університет України

Novak Ulyana, Hovda Halyna, Berezovs'ka Nina
Ukrainian National Forestry University

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

ENVIRONMENTAL FACTOR IN THE FORMATION OF COMPETITIVENESS

Розкрито роль екологічного чинника у формуванні конкурентоспроможності українських підприємств. Наведено статистичні дані стосовно світового ринку екопродукції, а також готовності українських споживачів купувати екопродукцію. Проаналізовано впровадження нових маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процесів на українських промислових підприємствах упродовж останніх років, а також основні джерела фінансування природоохоронних витрат. Наведено стратегічні цілі державної екологічної політики, які зазначені в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р., реалізація котрих допоможе досягти сталого розвитку. Наведено стратегічні завдання підвищення конкурентоспроможності, вирішення яких сприятиме підвищенню якості та конкурентоспроможності продукції та її просуванню на зовнішні ринки.

Ключові слова: конкурентоспроможність, суб'єкти господарювання, екологічний чинник, навколишнє природне середовище, сталий розвиток.

Раскрыта роль экологического фактора в формировании конкурентоспособности украинских предприятий. Приведены статистические данные о мировом рынке экопродукции, а также о готовности украинских потребителей покупать экопродукцию. Проанализировано внедрение новых малоотходных и ресурсосберегающих технологических процессов на украинских промышленных предприятиях в течение последних лет, а также основные источники финансирования природоохранных расходов. Приведены стратегические цели государственной экологической политики, которые указаны в Основных принципах (стратегии) государственной экологической политики Украины на период до 2030 г., реализация которых поможет достичь устойчивого развития. Приведены стратегические задачи повышения конкурентоспособности, решение которых будет способствовать повышению качества и конкурентоспособности продукции и ее продвижению на внешние рынки.

Ключевые слова: конкурентоспособность, субъекты хозяйствования, экологический фактор, окружающая природная среда, устойчивое развитие.

In recent years, the environmental factor has played an important role in ensuring the international competitiveness of goods. The combination of stricter environmental standards and fiercer competition in the global market forces companies to use the principles of pollution prevention and rational use of natural resources. Product prices should take into account the environmental factor of its production, as well as savings on further disposal and recycling of waste. Now consumers not only in developed countries, but also Ukrainians prefer products made of environmentally friendly raw materials. Taking advantage of high demand, such products will be able to maintain a leading position in the competition. Research confirms that countries that take into account the environmental factor and have the most stringent environmental standards are usually the most competitive. Environmental requirements are becoming an integral part of the corporate strategy of leading companies in European countries and contribute to the promotion of new products on world markets and the preservation of already won positions in the world economy. Research conducted in Ukraine shows that Ukrainian consumers also choose organic products. The article also analyzes the introduction of new low-waste and resource-saving technological processes at Ukrainian industrial enterprises in recent years, as well as the main sources of funding for environmental costs. The article presents the strategic goals of the state environmental policy, which are specified in the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030, the implementation of which will help achieve sustainable development. There are also strategic objectives to increase competitiveness, the solution of which will help improve the quality and competitiveness of products and their promotion in foreign markets. In general, the formation of an environmentally friendly economy in Ukraine requires increasing the role of the state with the involvement of all market instruments while actively implementing institutional transformations aimed at improving the efficiency and competitiveness of Ukrainian enterprises.

Key words: competitiveness, economic entities, environmental factor, environment, sustainable development.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси здійснюють неоднозначний вплив на розвиток країн світу – несуть їм нові можливості, але водночас можуть спричинити відчутні втрати. В умовах високої насиченості світових товарних ринків і перевищення на них пропозиції над попитом кожне підприємство-виробник змушене вести жорстку конкурентну боротьбу. Безумовно, перевагу споживачі надають найбільш конкурентоспроможному товару, тобто товару, який виготовлений на більш високому рівні, ніж товари конкурентів.

У недалекому минулому конкурентоспроможність країни переважно визначалася порівняльними національними перевагами (дешева робоча сила, багаті природні ресурси, сприятливі географічні і кліматичні умови, налагоджена інфраструктура), але з розвитком суспільства велике значення мають конкурентні переваги, які базуються на науково-технічних досягненнях, інноваціях та дотриманні міжнародних стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища тощо.

Саме тому вітчизняним підприємствам необхідно приділяти особливу увагу вжиттю заходів із підвищення конкурентоздатності продукції. Поряд із потребою постійного поліпшення якості товарів і послуг, а також ефективності діяльності підприємства перелік показників ефективності постійно розширюється. У цьому переліку важливе місце належить екологічному чиннику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблеми підвищення конкурентоспроможності зробили такі вчені, як Р.А. Дименко, О.І. Драган, М. Портер, Х.А. Фасхiev, Р.А. Фатхутдінов та ін. Однак у цих дослідженнях науковці не беруть до уваги вплив екологічного чинника на конкурентоспроможність. Еколого-економічними дослідженнями на мікро- та макрорівні займалися та займаються багато українських учених, зокрема: О.Ф. Балацький, Б.В. Буркинський, О.О. Веклич, Т.П. Галушкіна, Б.М. Данилишин, В.С. Кравців, Л.Г. Мельник, В.М. Навроцький, Ю.М. Саталкін, В.Ф. Семенов, І.М. Синякевич, Ю.Ю. Туниця, С.К. Харічков, В.Я. Шевчук та багато інших.

Проведені дослідження дають змогу інтерпретувати означені проблемні аспекти за кількома напрямками. Так, теоретико-методологічними аспектами екологічної економіки займалися такі вчені, як О.Ф. Балацький, Б.В. Буркинський, О.О. Веклич, Б.М. Данилишин, В.С. Кравців, Л.Г. Мельник, І.М. Синякевич, Ю.Ю. Туниця, С.К. Харічков. Зокрема, академік НАН України Ю.Ю. Туниця висунув ідею Екологічної конституції Землі та розробив її основні концептуальні засади. Питанням екологічного менеджменту та екологічного аудиту в Україні надають великої уваги вітчизняні економісти, зокрема: Т.П. Галушкіна, Л.І. Максимів, О.Л. Михайлюк, В.М. Навроцький, Ю.М. Саталкін, В.Ф. Семенов, В.Я. Шевчук та ін. Ці та інші дослідження свідчать про наголошення українськими науковцями на проблемах екологізації економіки та по-

требу імплементації екологічного чинника в усі сфери економіки.

Проте зазначена проблема є багатогранною, порівняно новою і недостатньо вивченою, оскільки переважна більшість учених не конкретизує роль екологічного чинника у формуванні конкурентоспроможності. Тим часом загальноновизнаним є той факт, що в останні роки погіршення стану навколишнього природного середовища дедалі більше негативно впливає на якість життя суспільства, лімітує можливості соціально-економічного розвитку держави. З огляду на державну стратегію переходу України на засади сталого розвитку, раціональне використання природних ресурсів та безпеку життєдіяльності людини, зростає значущість екологічного чинника в економічному розвитку як окремих підприємств, так і держави загалом.

Мета статті полягає у визначенні ролі екологічного чинника у формуванні конкурентоспроможності продукції українських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Екологічний чинник істотно впливає на оцінку ефективності виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Природоохоронні заходи викликають зростання витрат виробництва у зв'язку з упровадженням екологічно чистих технологій та очисних споруд, але забезпечують вигоди для підприємств-виробників у результаті підвищення конкурентоздатності продукції. Хоча варто зазначити, що зростання витрат на мікрорівні (рівні підприємства) призводить до зниження витрат на макрорівні (рівні держави). Своєчасне врахування екологічного чинника сприяє запобіганню викидам забруднюючих речовин і техногенним катастрофам, підвищенню ефективності використання валового внутрішнього продукту (ВВП) завдяки зниженню витрат на ліквідацію наслідків надзвичайних екологічних ситуацій і збільшенню за рахунок цього коштів, які можуть спрямовуватися на розвиток реальної економіки.

На думку фахівців, оптимальна частка екологічного складника повинна становити 3–6% ВВП, що притаманно промислово розвиненим країнам. В Україні вона є дуже низькою, що, зокрема, пов'язано з низьким рівнем екологічних платежів, які стягуються з підприємств-забруднювачів. Зарубіжний досвід застосування економічних інструментів у системі охорони навколишнього природного середовища відрізняється від вітчизняного, насамперед, системою стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Ця система охоплює податкові знижки з продажу екотехніки (Німеччина, Франція, Японія, США), пільги за умови застосування прискореної амортизації очисного обладнання, субсидії підприємствам і пільгові кредити на природоохоронне устаткування. Окрім цього, у США широко розповсюджені безвідсоткові позики інвестиційних банків для придбання «чистих технологій» під державні гарантії, а також довгострокові позики (до 30 років) обсягом 0,5 млн дол. за 6,65% річних [9].

Україну в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності відносять до країн, що розвиваються, і які

характеризуються підвищеною політичною й економічною нестабільністю, несприятливим інвестиційним кліматом і високими ризиками виробничо-господарської діяльності. Так, у рейтингу конкурентоспроможності Світового економічного форуму (World Economic Forum) за 2019 р. Україна посіла 85-е місце серед 141 країни і порівняно з 2018 р. опустилася на дві позиції. Принагідно зауважимо, що найближчі сусіди знаходяться на значно вищих місцях у рейтингу: Польща – на 37-му, Росія – на 43-му, Румунія – на 51-му, Угорщина – на 47-му і тільки Молдова на 86-му [1].

Причинами неконкуренто- та неекспортоспроможності вітчизняної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку є її висока ціна, висока енергоємність та матеріалоємність, що здебільшого пов'язано з низьким рівнем упровадження систем управління якістю та екологічного менеджменту в Україні.

Ігнорування сьогодні екологічних проблем, подальше відкладання їх радикального вирішення на майбутнє призведе до виснаження економічних ресурсів і, врешті, до втрати Україною перспектив сталого розвитку. Необхідно розуміти, що потенціал країни визначається не її сьогоденними можливостями, а здатністю до відтворення і примноження цих можливостей. Тому капіталовкладення в якісне навколишнє середовище і відновлення природних ресурсів є не збитковими, а прибутковими з погляду майбутніх перспектив.

Україна повинна засвідчити свої наміри адекватними зобов'язаннями і діями, зокрема це стосується запровадження заходів з охорони навколишнього природного середовища. Дієвим інструментом регулювання якості навколишнього середовища є екологічний менеджмент, запроваджуючи який Україна не тільки декларує своє право на входження до європейської спільноти, а й підтверджує свої наміри практичними діями.

Доказом того, що врахування екологічного чинника під час виробництва продукції позитивно впливає на конкурентоспроможність підприємств, є те, що країни з найбільш жорсткими екологічними вимогами мають

найвищі економічні показники. Наприклад, такі промислово розвинені країни, як США, Японія та Німеччина, мають найвищі показники росту виробництва в екологічно небезпечних галузях. Установлюючи високі екологічні стандарти, ці країни також дбають про своє майбутнє, оскільки більш жорсткі природоохоронні вимоги спонукають підприємства до вдосконалення технологічних процесів, спрямованих на розвиток екологічного виробництва, а отже, на виробництво екологічно безпечної продукції.

Як стверджують українські дослідники [3, с. 41], на початок 2017 р. світовий ринок екопродукції оцінювався у 4 200 млрд євро з часткою ЄС у 21%. У США у період 2004–2009 рр. він збільшився на 40%. При цьому попит на екологічно сертифіковані об'єкти нерухомості щорічно збільшувався на 5–10%, на послуги екотуризму – на 5%, на екотовари з лісоматеріалів – на 20–30%. Найактивніше зростання демонструють ринки екологічної продукції Азійсько-Тихоокеанський регіону.

В Україні Всеукраїнською громадською організацією «Жива планета» за підтримки Програми розвитку ООН в Україні в рамках проєкту «Стале споживання – шлях до збереження навколишнього природного середовища та покращення якості життя» у 2015 р. було проведено опитування [6], яке свідчить, що українські споживачі також вибирають екопродукцію. Так, 82% опитаних готові вибирати продукцію з поліпшеними екологічними характеристиками і платити за неї дорожче. Зокрема, незалежно від ціни готові купувати таку продукцію 25% респондентів, платити на 10% більше від середньої ринкової ціни – 29%, на 20% більше – 21%, і на 30% більше – 7%. І тільки 18% опитаних не схильні переплачувати за екопродукцію (рис. 1).

Дані опитування, які наведені у Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 р. [7, с. 387], підтверджують наведену вище інформацію (рис. 2).

Як бачимо з наведених даних, 83,1% опитаних готові купувати екопродукцію, навіть якщо вона дещо

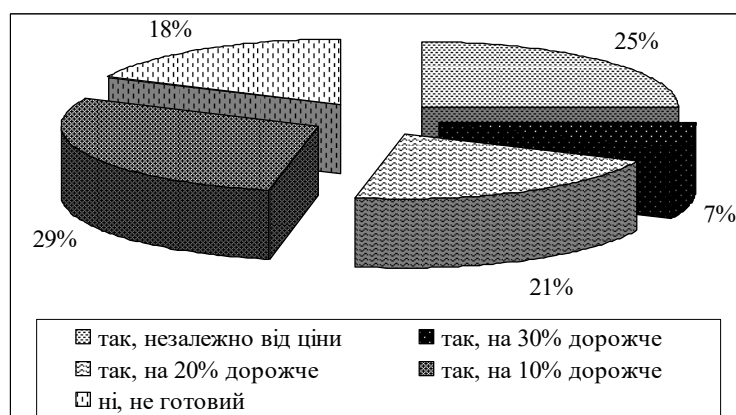

Рис. 1. Готовність українських споживачів купувати екопродукцію (2015 р.)

Джерело: [6]

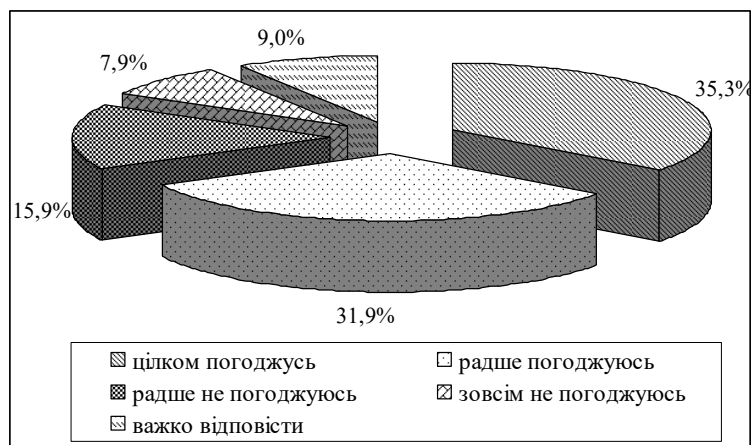

Рис. 2. Готовність українських споживачів купувати екопродукцію, якщо вона дещо дорожча

Джерело: [7]

дорожча, зовсім не погоджуються – майже 8% і 9% респондентів важко відповісти. При цьому найефективнішими способами вирішення екологічних проблем, на думку українців, є: збільшити інформування з екологічних питань – 32,4%, забезпечити краще застосування чинного природоохоронного законодавства – 27,3%, запровадити вищі штрафи за його порушення – 44,7%, прийняти суворіші природоохоронні закони – 35,7%, упровадити фінансові стимули за вжиття природоохоронних заходів – 24,7%, підвищити податки на екологічно шкідливу діяльність – 20,4%, інвестувати в дослідження для пошуку технологічних рішень – 18%, інше – 29,4% [7, с. 386].

Не можна не погодитися з вітчизняними вченими [4], що сьогодні в Україні є реальна можливість змінити негативні тенденції та почати радикальне поглиблення ринкових реформ, урахувавши екологічний чинник. Це передбачає провадження політики планомірного підтримання розвитку екоефективного виробництва; становлення національного екокапіталу; активне сприяння створенню в Україні сучасної конкурентоздатної, екологічно безпечної економіки. Її формування потребує підвищення ролі держави із залученням усіх ринкових інструментів за одночасного активного здійснення інституційних трансформацій, які спрямовані на підвищення ефективності та конкурентоздатності українських підприємств завдяки заохоченню їх конкуренції на внутрішньому ринку та прагнення вийти на міжнародні ринки; контролюванню діяльності природних монополій, а також сприяння адаптації міжнародних вимог щодо оздоровлення навколишнього середовища та їх імплементації в національні стандарти у сфері охорони довкілля.

У 2019 р. для оновлення державної екологічної політики Законом України були затверджені Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р. [2]. У цьому документі зазначено, що стратегічними цілями державної екологічної політики є [2]:

- формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва;
- забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України;
- забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України;
- зниження екологічних ризиків із метою мінімізації їхнього впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення;
- удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління.

Таким чином, у 2030 р. Україна має досягти такого рівня сталого розвитку, за якого залежність від використання невідновлювальних природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища будуть зведені до екосистемно прийнятних рівнів.

Стратегія сталого розвитку потребує врахування екологічного чинника в економіці як індикатора національної конкурентоспроможності і гармонізації природокористування. Одним із важливих показників технічного оновлення виробництва та раціонального використання природних ресурсів є впровадження у виробництво маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процесів. Як свідчать офіційні джерела [8, с. 430], українські суб'єкти господарювання останніми роками впроваджують дедалі більше нових технологічних процесів: у 2015 р. – 1 217, у 2017 р. – 1 831, у 2018 р. – 2 002, у 2019 р. – 2 318 процесів. Така сама тенденція спостерігається й щодо впровадження маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процесів: у 2015 р. – 458, у 2017 р. – 611, у 2018 р. – 926, у 2019 р. – 857 процесів (табл. 1).

І хоча бачимо позитивну динаміку впровадження маловідходних і ресурсозберігаючих технологічних процесів промисловими підприємствами, вважаємо, що в межах України цієї кількості є занадто мало. Так, останніми роками лише 10% промислових підприємств упроваджували нові технологічні процеси,

Таблиця 1

Упровадження інновацій на промислових підприємствах

Показник	Роки				
	2010	2015	2017	2018	2019
Упроваджено нових технологічних процесів, кількість процесів	2043	1217	1831	2002	2318
У т. ч. маловідходних, ресурсозберігаючих	479	458	611	926	857
Кількість упроваджених видів інноваційних видів продукції, кількість найменувань	2408	3136	2387	3843	2148
У т. ч. нових видів техніки	663	966	751	920	760

Джерело: [8, с. 403]

Таблиця 2

Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації

Показник	Роки					
	2017		2018		2019	
	усього, од.	% до загальної кількості підприємств	усього, од.	% до загальної кількості підприємств	усього, од.	% до загальної кількості підприємств
Усього, у т. ч.	672	14,3	739	15,6	687	13,8
Упроваджували нові технологічні процеси	456	9,7	451	9,5	478	9,6
із них нові або суттєво поліпшені маловідходні, ресурсозберігаючі	198	4,2	224	4,7	174	3,5

Джерело: [8, с. 403]

із них майже 5% упроваджували нові або суттєво поліпшені маловідходні і ресурсозберігаючі технологічні процеси (табл. 2).

Зазвичай маловідходні і ресурсозберігаючі технології потребують великих фінансових ресурсів у найближчий час, а додаткові вигоди приносять в більш довгостроковій перспективі, що перешкоджає їх широкому впровадженню суб'єктами господарювання.

Урахування екологічного чинника в економічному розвитку відображається, насамперед, на структурі капіталовкладень, оскільки вирішення екологічних проблем потребує значних фінансових витрат. Основним джерелом фінансування природоохоронних витрат є власні кошти підприємств. Так, як свідчать статистичні дані [5, с. 173], у 2019 р. за рахунок власних коштів підприємств було профінансовано 79,1% витрат на охорону навколишнього природного середовища, а за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів – 20,3% і 0,6% – за рахунок інших джерел. Це, з одного боку, можна розглядати як реалізація принципу «забруднювач платить», а з іншого – свідчить про недостатній державний інтерес до природоохоронної діяльності як на національному, та і регіональному рівнях. Не применшуючи безпосередньої ролі підприємств у фінансуванні природоохоронної діяльності, держава повинна виділяти більше коштів на стимулювання підприємств освоювати маловідходні, ресурсозберігаючі і безвідходні технології й екологічно безпечні види продукції.

Підвищення якості та конкурентоспроможності продукції та її просування на зовнішні ринки можливі тільки на інноваційній основі з урахуванням екологічного чинника, тому до стратегічних завдань підвищення конкурентоспроможності слід віднести:

– господарювання підприємств на інноваційній основі, яка враховує технічну і технологічну модернізацію виробництва із використанням маловідходних і ресурсозберігаючих технологій;

– переорієнтацію виробництва продукції відповідно до міжнародних стандартів у природоохоронній сфері з подальшою сертифікацією;

– стимулювання експорту низки товарів, перспективних за параметрами конкурентоспроможності (за рахунок розвитку системи субсидій, кредитування, державних закупівель, гарантій, зміни тарифного і нетарифного регулювання експортних та імпорتنних операцій) та ін.;

– реалізацію економічної політики, яка передбачала б гранти, пільгові кредити і податкові пільги для підприємств, які здійснюють інвестиції у маловідходні та ресурсозберігаючі технології та системи екологічного менеджменту.

Висновки. З погляду сталого розвитку природоохоронна діяльність суб'єктів господарювання стосується не лише зростання витрат виробництва, а й значною мірою отримання переваг у конкурентній боротьбі. Підприємства, які ефективно використовують досконаліші маловідходні та ресурсозберігаючі технологічні процеси, підвищують продуктивність праці, дотримуються природоохоронного законодавства і, таким чином, використовують всі ринкові можливості. Такі товаровиробники завжди матимуть конкурентні переваги перед іншими суб'єктами господарювання, які не використовують нові екологічні підходи у своїй діяльності. Підприємства, які не змогли перелаштуватися на принципи сталого розвитку, не зможуть на рівних засадах конкурувати на міжнародному ринку. Сьогодні дедалі більше транснаціональних корпорацій, банків,

середніх і малих підприємств усвідомлюють, що одним зі шляхів підвищення конкурентоспроможності на міжнародному ринку є застосування принципів сталого розвитку в усіх сферах підприємницької діяльності.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємств з урахуванням екологічного чинника є потенційною здатністю підприємства до комплексного онов-

лення виробництва на основі запровадження мало-відходних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологічних процесів із метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище і забезпечення основи для майбутнього забезпечення еколого-економічної ефективності діяльності підприємства на засадах сталого розвитку.

Список літератури:

1. The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 22.02.2021).
2. Закон України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19> (дата звернення: 24.02.2021).
3. Берзіна С.В., Капотя Д.Ю., Бузан Г.С. Екологічна сертифікація та маркування : методичний довідник. Київ : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 114 с.
4. Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Реутов В.Є. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні. Одеса – Саки : Фенікс, 2011. 348 с.
5. Довкілля України 2019 : статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf (дата звернення: 25.02.2021).
6. Інформаційний звіт за результатами опитування споживачів в магазинах торгівельних мереж «Епіцентр» (промислова група товарів та будматеріали) і «BILLA» (харчові продукти та промислова група товарів). URL: <https://www.gpp.in.ua/novini/opublikovano-informatsijnij-zvit-za-rezultatami-opituvannya-spozhyvachiv-v-magazinakh-torgivelnikh-merezh-epitsentr-promislova-grupa-tovariv-ta-budmateriali-i-billa-kharchovi-produkti-ta-promislova-grupa-tovariv.html> (дата звернення: 27.02.2021).
7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. URL: <https://mepr.gov.ua/news/35937.html> (дата звернення: 26.02.2021).
8. Статистичний щорічник 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 01.03.2021).
9. Тихонова Т.В. Регулирование экологических затрат – новые точки отсчета. *Экология промышленного производства*. 2008. № 1. С. 33–50.

References:

1. The Global Competitiveness Report 2019. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 22 February 2021).
2. Zakon Ukrainy Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku № 2697-VIII 28.02.2019 [Law of Ukraine «Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030» №2697-VIII of 28.02.2019]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19> (accessed 24 February 2021)
3. Berzina S.V., Kapotia D.Yu., Buzan H.S. (2017) Ekolohichna sertyfikatsiia ta markuvannia. Metodichniy dovidnyk [Ecological certification and labeling. Methodical reference book]. Kyiv: Vyd-vo Instytut ekolohichnoho upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia, 114 p.
4. Burkynskiy B.V., Halushkina T.P., Reutov V.Ye. (2011) “Zelena” ekonomika kriz pryzmu transformatsiinykh zrushen v Ukraini [«Green» economy through the prism of transformational changes in Ukraine]. Odesa-Saky: IPREED NAN Ukrainy: PP “Pidpriemstvo “Feniks”, 348 p.
5. Dovkillia Ukrainy 2019: statystychnyi zbirnyk [Environment of Ukraine 2019: statistical collection]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf (accessed 25 February 2021).
6. Informatsiyniy zvit za rezultatamy opytuvannya spozhyvachiv v mahazynakh torhivelnikh merezh «Epitsentr» (promyslova hrupa tovariv ta budmaterialy) i «BILLA» (kharchovi produkty ta promyslova hrupa tovariv) [Information report on the results of consumer surveys in stores of Epicenter retail chains (industrial group of goods and building materials) and BILLA (food products and industrial group of goods)]. Available at: <https://www.gpp.in.ua/novini/opublikovano-informatsijnij-zvit-za-rezultatami-opituvannya-spozhyvachiv-v-magazinakh-torgivelnikh-merezh-epitsentr-promislova-grupa-tovariv-ta-budmateriali-i-billa-kharchovi-produkti-ta-promislova-grupa-tovariv.html> (accessed 27 February 2021).
7. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2018 rotsi [National report on the state of the environment in Ukraine in 2018]. Available at: <https://mepr.gov.ua/news/35937.html> (accessed 26 February 2021).
8. Statystychnyi shchorichnyk 2019 [Statistical Yearbook 2019]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (accessed 01 March 2021).
9. Tihonova T.V. (2008) Regulirovaniye jekologicheskikh zatrat – novye tochki otscheta [Environmental cost management – new benchmarks]. *Jekologijia promyshlennogo proizvodstva*, no. 1, pp. 33–50.